

Svanö [Y 27]

Detta är en värdebeskrivning som ska förklara och förtydliga värdena inom riksintresset.

Id: Y 27
Namn: Svanö
Kommun: Kramfors
Socken: Gudmundrå
Huvudsaklig karaktärstyp: Industriort
Andra karaktärstyper:

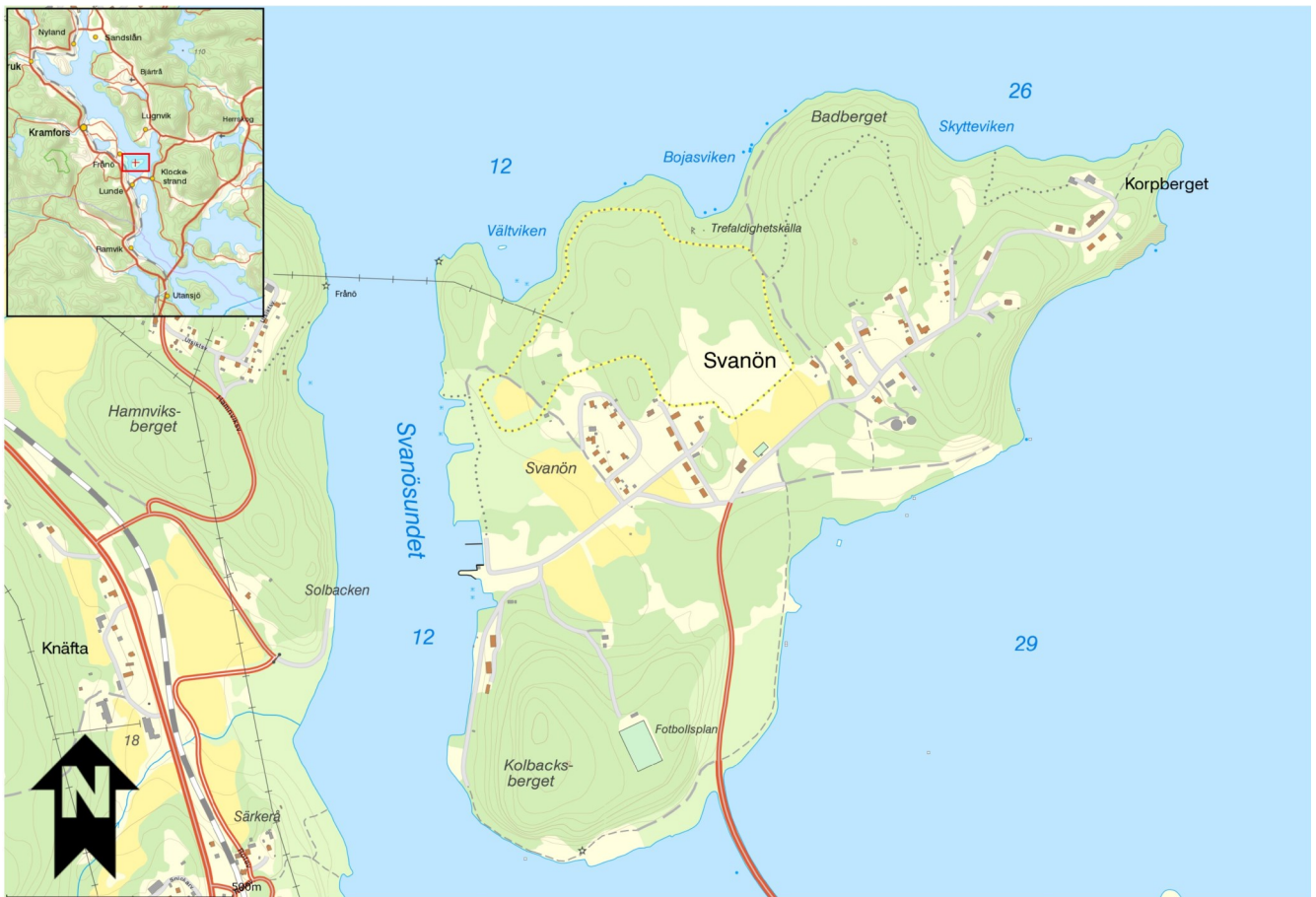
Riksintressebeskrivning beslutad av RAÄ 2018:

Motivering:

Industriort som växt upp kring de forna träindustrierna på ön och visar den kvarvarande bostadsbebyggelsens olika utvecklingsfaser av ett sågsamhälle från år 1867 till början av 1960-talet. Inom ett väl avgränsat område visar miljön hur två industrier under samma bolag har löst bostadsfrågan för sina anställda arbetare och tjänstemän, där Folkets hus var den plats där de båda industriernas anställda möttes (*Industriort*).

Uttryck för riksintresset:

Arbetarkasernerna från 1867 invid den västra stranden och tillhörande det forna sågverket. Arbetar- och tjänstemannabostäder, en- två- och fyrfamiljshus, som hörde till den forna massafabriken och är uppförda mellan 1914 och 1920-talet på öns nordöstra delar. Flerfamiljshus mitt på ön som är byggda 1949 och 1953. Egnahemsbostäder i form av mindre tegellvillor från 1960. Folkets Hus centralt placerat mitt på ön.

© Länsstyrelsen, Lantmäteriet, NVDB, ESRI Inc, RAÄ, SGU, Sjöfartsverket, SMHI, SVO, SCB, SJV, FM, Bergsstaten, SLU

Skala 1:10325

Utbredning och landskap: Området täcker hela Svanön som ligger i Ångermanälven mellan Lunde och Kramfors med förbindelse till fastlandet via Sandö. Ön är kuperad med Kolbacksberget i söder, Badberget i norr och Korpberget i nordöst. En väg löper över ön och bebyggelsen är uppförd längs denna, runt bebyggelsen är landskapet öppet och längs med stränderna är det tätare skog.

Utdrag från RAÄ ordlista med landskaps- och miljötyper:

Industrimiljö: Miljömässiga sammanhang kring en eller ett fåtal industriella anläggningar med tillhörande system för energiförsörjning, varutransporter och avfallshantering samt till industrin relateras samhällsbildning, boendemiljö, föreningslokaler, välfärdsinrättningar osv. (jfr Stadsmiljö, Tätort).

Riksintressets värden:

- Avgränsat område som med den kvarvarande bostadsbebyggelsen visar olika utvecklingsfaser av ett industrisamhälle från år 1867 till början av 1960-talet.
- En miljö som var obebodd före industrins etablering och där det verksamma bolaget ensamt har styrt bebyggelseutvecklingen till slutet av 1950-talet.
- Bostadsbebyggelse för tjänstemän och arbetare med höga kulturhistoriska och arkitektoniska värden som speglar dess uppförandetid och berättar om hur bostadsstandard och stilideal har förändrats över tid.

Riksintresset Svanö berättar om hur två industrier inom samma bolag har löst bostadsfrågan för sina anställda arbetare och tjänstemän.

Svanön var obebodd när en ångsåg först etablerades på den västra stranden år 1867. År 1906 etablerades en sulfittfabrik på öns sydöstra strand och Svanön blev ett tätbebyggt väl fungerande industrisamhälle. Industrin har fungerat som motor för öns bostadsbyggande och har bestämt byggtakten beroende på konjunkturen. Fram till 1950-talet tilläts ingen annan byggnadsverksamhet än bolagets egen.

Här kan man följa en bebyggelseutveckling och förändring av bostadsstandarden för arbetare under en period på nästan hundra år. Alltifrån sågverkets arbetarkaserner från sent 1860-tal, som representerar den äldsta typen av arbetarbostäder, till det tidiga 1960-talets egnahemsbostäder, som visar en ny typ av bostäder för fabriksanställda sedan den äldre traditionen med bolagsstyrd byggverksamhet luckrats upp. Samlade i ett område utanför det tidigare fabriksområdet ligger de tjänstemannabostäder som uppfördes för fabriken driftsledning. Stor omsorg har lagts på utformningen, med stilideal som kan förknippas med svensk herrgårdstradition och äldre brukssamhälle.

Industrin var beroende av att folk ville komma till Svanön. Ön var relativt svårtillgänglig med färjetrafik som enda förbindelse till fastlandet, så bolaget var tvunget att exempelvis erbjuda goda bostäder, vilket tydligt speglas i bebyggelsen. Välrenommerade arkitekter anlätades och byggnaderna visar respektive tidsperiods stilideal och har övervägande höga arkitektoniska värden.

Så här syns riksintressets värden i landskapet:

Svanön är sedan år 1982 förbundet med fastlandet via Svanöbron från öns södra strand. Bron ersatte den färjetrafik som sedan 1890-talet gick mellan ön och fastlandet. Man kan med enkelhet följa vägarna över ön för att uppleva och få förståelse för hur bostadsbebyggelsen vuxit fram och utvecklats på Svanön under åren 1867–1960.

Både sågverkets och massafabriken byggnader revs långt innan området pekades ut som riksintressant för kulturmiljövården. I dag är även det forna industrisamhällets servicebyggnader rivna eller förändrade, vilket gör att det framför allt är den kvarvarande bostadsbebyggelsen som bär riksintressets värden.

Den bevarade variationen av bostadshus och dess utbyggnadsetapper skapar en nästan fysisk exempelsamling av hur bostäder för industriarbetare har sett ut genom denna del av historien. Detta

har ett stort pedagogiskt värde.

Folkets hus centralt på ön

Den första byggnad man möts av när man kommer ut på Svanön är Folkets hus. Svanö arbetareförening bildades år 1907 och köpte då byggnaden som sedan byggts om och byggts ut i omgångar.

Under verksamhetsåren fungerade de bägge industrierna med sina tillhörande bostadsbebyggelser som två samhällen relativt åtskilda från varandra. Sågverket och dess bostadsbebyggelse låg på den västra sidan av ön och massafabriken med tillhörande arbetar- och tjänstebostäder på den norra och östra sidan. Verksamheterna styrdes av olika ledningar och även socialt lär de anställda ha levt separerade från varandra. Detta trots att de båda verken lydde under samma bolag, den geografiska ytan var begränsad och ön ganska isolerad.

Mot den bakgrunden är platsen för Folkets hus, mitt på ön mellan de bägge samhällena, nästan symbolisk för att förena de bägge delarna och dess invånare då det begav sig. Byggnaden fungerar fortfarande som Folkets hus med en aktiv förening, vilket är positivt för det kulturhistoriska värdet.

Sågverksarbetarnas bostäder i väster och fabriksarbetarnas bostäder i norr

Ångsågverket, som var i drift under åren 1867–1930, låg vid Svanöns sydvästra strand. Arbetarbostäderna låg mellan sågen och hyvleriet. Denna placering, med korta avstånd mellan bostad och arbetsplats, var vanlig i sågverkssamhällena i Ådalen under den expansiva sågverksepoken. Två stora arbetarkaserner finns bevarade inom riksintresset Svanön och är de äldsta bebyggelsepåren på ön. Kasernerna visar en för den tiden karaktäristisk typ av arbetarbostad där standarden ursprungligen var ett kokrum eller ett rum och kök för varje familj. Byggnaderna är rektangulära och i två våningar med locklistpanel och sadeltak, ett traditionellt utseende för den här typen. De står på en liten höjd med vägen mellan sågen och hyvleriet nedanför.

Massafabriken startade år 1906 på Svanöns sydvästra strand. Den första typen av fabriken arbetarbostäder liknade de traditionella kasernerna. Ett exempel på en sådan byggnad finns längs med vägen vid Korpberget på öns norra del och uppfördes år 1917. Det är ett enkelt utformat flerfamiljshus i två våningar med locklistpanel och mansardtak.

Efter sekelskiftet 1900 började synen på en god bostadsmiljö att förändras. Det återspeglas väl i flera av de fyrfamiljshus från åren 1915–1920 som finns på Korpberget på öns nordöstra del. Större omsorg lades då vid utformningen av byggnaderna. De fyra lägenheterna i varje hus bestod av två rum och kök med egen ingång. Detta var en kraftig höjning av bostadsstandard för en arbetarfamilj.

De bevarade fyrfamiljshusen på Korpberget är två våningar höga och placerade utmed den slingrande vägen. De fristående längorna omgärdas av trädgårdar, utom två av husen som är ihopbyggda med en låg träbyggnad och i dag fungerar som ett behandlingshem. Karaktäristiskt för husen är de iögonfallande taken. Husen på ena sidan om vägen har mansardtak som är djupt neddragna och lätt svängda över de fyra entréerna i byggnadens fyra hörn. Husen på andra sidan har tunga valmade mansardtak med fönsterkupor på alla fyra sidor. Samtliga byggnader är klädda med locklistpanel och har fint detaljerade snickerier i entréernas förstukvistar. Utformningen har drag av nationalromantik och dess säregna uttryck och karaktär är väl bevarad. Högst uppe på höjden står

ett fristående fyrfamiljshus med utsikt över älven, även det med nationalromantiskt uttryck med djupt neddraget tak men med en mer kvadratisk byggnadsform. Ett liknande hus finns vid vägen längre in på ön och troligtvis har det funnits fler byggnader av denna typ som nu är rivna.

Arbetarbostäderna på Korpberget skiljer sig inte bara från de äldre kasernerna vid sågverket beträffande utformning och boendestandard. Här finns även ett större avstånd mellan bostad och arbetsplats, och fabriksarbetarnas bostäder är samlade inom ett område som är tydligare åtskilt från arbetsplatsen. Närheten till industrin bör ändå ha varit märkbar för arbetarna, eftersom de bostadshus på Korpberget som numera är rivna delvis låg på höjden ovanför fabriken.

Men precis som sågverkets arbetarbostäder så är arbetarbostäderna på Korpberget tydligt avskilda från ledningens bostäder längre in på ön.

Industriernas ledning med uppsikt över verken

Karaktäristiskt för de industrisamhällen som växte upp omkring sekelskiftet 1900 är den tydliga hierarkin som går att avläsa i bebyggelsemönstret. De sociala skillnaderna kan avläsas i miljön genom hur bostäder utformades men också genom hur de placerades i landskapet. Sågverket leddes av bolagsdirektören i herrgården som fanns belägen en bit ifrån men väl synlig från arbetsplatsen. I dag är denna byggnad riven och det finns inte så många spår som visar var den stod. Det som avslöjar att herrgården funnits här är framförallt vegetationen med äldre höga björkar och planterade barrträd.

Massafabrikens verksamhet styrdes av överingenjören vars bostad är den största på ön och ligger i området ovanför den forna fabriken. Det är en stor byggnad i två våningar med säteritak. Överingenjörsbostaden ritades av arkitekterna Cyrillus Johansson och Fritiof Peters. Att använda sig av välrenommerade arkitekter var ett sätt att visa upp bolagets status och ställning. Att byggnaden byggdes om till personalmatsal på 1950-talet berättar både om fabriken uppsving under denna period och om hur det inte längre låg i tiden att manifesteras bolagets starka ställning gentemot sina anställda.

I området ovanför fabriksområdet finns en rad påkostade och omsorgsfullt utformade bostäder för tjänstemän, som kamrerer och ingenjörer. Det är fristående byggnader där nationalromantikens ideal uttrycks i utformningen både som en mer traditionell herrgårdsstil likt de äldre brukssamhällena och som en mer jugendinspirerad arkitektur med höga tak och smårutiga fönster. Bostäderna för tjänstemännen ligger med ett tydligt avstånd till arbetarbostäderna på Korpberget och förstärker ledningens överordnade ställning inom bolaget.

Arbetarbostäder under 1940-1950-talens expansiva period

Efter andra världskriget på 1940-talet rådde stor brist på pappersmassa och fabriken gick in i en expansiv period som gjorde avtryck i bostadsbebyggelsen. Sågverket var nu nedlagt och den starka uppdelningen av öns två industrisamhällen luckrades upp. Mitt på ön står sex flerfamiljshus som uppfördes för arbetare och förmän på fabriken. Tre lamellhus, som byggdes år 1949, är klädda med locklistpanel, har sadeltak och en enkel utformning utan några särskilda detaljer. År 1953 byggdes ytterligare tre lamellhus som är vitputsade och har ett för sin tid karaktäristiskt funktionalistiskt utseende. Återigen anlätade bolaget en välkänd arkitekt, Sven Ivar Lind, för utformningen av de nya bostäderna. Planstrukturen för de senare flerfamiljshusen har också ett typiskt mönster för sin tid, med husen på rad i vinkel mot varandra. Med en stor gemensam gård framför är det en lite mer

stadsmässig struktur.

De nya lägenheterna för arbetarna var modernt rustade och under samma tid moderniserades även det äldre byggnadsbeståndet vilket överlag höjde bostadsstandarden för fabriken anställda.

Uppluckringen av det bolagsstyrda bostadsbyggandet, 1950-1960-tal

I slutningen nedanför lamellhusen ligger en rad med fristående små tegelvillor som uppfördes som egnahemsbostäder år 1960. Villorna ligger utmed en mindre väg som ringar in bostadsområdet. Villorna är exempel på en ny typ av bostäder för arbetarna på fabriken och att byggandet inte längre genomfördes i bolagets regi utan av de anställda själva. Likt övrig bebyggelse är husen typiska för sin tid med raka linjer, ljus tegel och sadeltak. Tegelvillorna är enfamiljshus på mindre avstyckade tomter med trädgårdar och utgör den sista årsringen av arbetarbostäder på Svanön.

Att uppleva riksintresset Svanön i dag

Att de båda industriernas byggnader är rivna gör självklart att förståelsen för bostadsbebyggelsens placering i landskapet blir mindre tydlig. Men det finns fortfarande diskreta spår som talar om var de forna industrierna låg, till exempel kajpålar och betongfundament. Det finns också två stora oljecisterner från massafabriken, som utgör markörer och landmärken för historien även om området runt dem är igenväxt.

Ett stort antal bostadshus har också rivits. Men trots rivningarna går det fortfarande att tydligt avläsa riksintressets starkaste värde, utvecklingen av bostäder för arbetarna.

Men att herrgården, varifrån sågverket styrdes, är rivna har påverkat upplevelsen av riksintresset negativt, eftersom kontrasten och förhållandet mellan arbetarbostäderna och direktörsbostaden inte längre går att se.

För att besökare ska förstå hur dagens miljö förhåller sig till den tid då Svanön hade två levande industrisamhällen har Folkets hus-föreningen placerat ut informationsskyltar med fotografier runt hela ön. Skyltarna visar nu rivna byggnader samt visar hur befintliga byggnader såg ut i ursprungligt skick.